

Németh György (1956) egyetemi tanár, az ELTE Ókortörténeti Tanszékén és a Debreceni Egyetemen tanít. Huszonnégy önálló kötete, mintegy ötven tanulmánya és számos cikke jelent meg magyarul, németül, angolul, franciául és románul.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Egy mágikus amulett feliratának értelmezése (2006/2).

Az eldobott pajzs

Németh György

Relicta non bene parmula

Horatius a philippi csatából úgy menekült el, hogy pajzsát is elhajította, sőt, dicstelen tettét Pompeius Varushoz intézett ódájában meg is örökítette (C 2,7). Régóta tudjuk, hogy az önéletrajzi ihletésű történetnek volt irodalmi előzménye, Archilochos verse, és már az is közhelynek számít, hogy a két költemény között sokkal szorosabb a kapcsolat, mint azt korábban gondolták.¹ Bár a Kr. e. 650 k. alkotott Archilochos nyújtja a pajzseldobás legkorábbi lírai példáját, korántsem ő az egyetlen, akitől Horatius meríthetett. Alkaios, a római költő másik példaképe, szintén elhajította pajzsát, és Anakreón sem cselekedett másként. Mindkettejük verséből csak töredékeket ismerünk, ezekből azonban egyértelműen kiderül, hogy irodalmi emléket állítottak fejesztett menekülésüknek. Az már más kérdés, hogy mindezt miért tették, és szempontjaik hasonlítottak-e Horatiuséra. A legfontosabb pedig annak tisztázása, nem értjük, értelmezzük-e félre a görög verseket, ha a horatiusi *carmen* erkölcsi normája felől közelítjük meg őket. Az ugyanis egyértelmű, hogy a római költő, még ha megengedően, tréfás formában is, egyértelműen gyávaagnak, a katonai erény hiányának tekintette. De vajon így tekintették-e Archilochosékat is?

Mit nekem egy pajzs?

A szegénysége miatt Parosról a Kr. e. 650 k. alapított Thasosba költözött Archilochos részt vett a szemközti partvidék thrák törzsei, a saiosok elleni harcokban (1; 12 D). Saját magát éppúgy tartotta Arés, mint a Múzsák szolgájának. Egy balul sikerült csata során azonban elmenekült, még pajzsát is otthagya a csatatéren (6 D).

*Szépveretű pajzsom (aspis) saios harcok disze most már;
tört szívvel dobtam sűrű bozótba szegényt.
Ámde az irhám megmentettem! Mit nekem egy pajzs?
Essen a rozsdá belé: szebb lesz a másik, az új.²*

A fordítás jól adja vissza a vers hangulatát, szavait azonban már kevésbé.³ A vers későbbi antik és modern értelmezését mindenesetre döntően meghatározta az athéni Kritiasnak, Platón nagybátyjának sarkos ítélete: *Ha ugyanis ő maga nem híresztelte volna el magáról a hellének között, sohasem tudták volna meg, hogy Enipó rabszolgánő gyereke volt, hogy szegénység és szükség miatt hagyta el Parost és ment Thasosra, hogy oda megérkezve viszálya támadt az ottaniakkal, és azt sem, hogy barátairól és ellenségeiről egyaránt rosszat mondott. Ráadásul, ... ami ennél is szégyenletesebb, hogy elhajította pajzsát (tén aspida apebalen).*⁴

Plutarchos szerint Archilochost gyávaága miatt elüldözték Spártából,⁵ Valerius Maximus értesülése alapján pedig műveit is betiltották ott, nehogy káros befolyást gyakoroljanak a felnövekvő ifjúságra (igaz, verseiben nem csupán a pajzseldobást minősítették erkölcsrombolónak).⁶ Abban nincs semmi meglepő, hogy a katonai erényekre oly sokat adó spártaiak, és a spártaiakat idealizáló, a demokráciát megvető Kritias egyértelműen elítélték Archilochos tettét. Az azonban különösen figyelemre méltó, hogy a modern értelmezések egészen az 1980-as évekig egyetértettek abban, hogy a költő e versében szembefordul a homérosi, arisztokratikus ideállal, a hagyományos

erkölcsi követelményrendszerrel, és versében a születőben lévő lírai én, netán a feltörekvő *démos* hangja szólal meg.⁷ W. Jäger egyenesen humorosnak tartotta a verset.⁸ Archilochos azonban büszke volt őseire, amint ezt egy papirusztöredék bizonyítja, akik között megemlíthetjük arisztokratikus nevet viselő apját, Telesiklést, és a thasosi *apoikia* megalapításában résztvevő nagyapját, Tellist.⁹ A *démos* véleményének érvényességét pedig Aisimidészhez intézett versében kérdőjelezi meg (9 D). Mindezek alapján kérdéses, mennyiben várhatjuk el Archilochostól, hogy a *démos* érzelmeit fogalmazza meg.¹⁰

Alkaios megmenekült

Hérodotos, Strabón és Diogenés Laertios¹¹ is beszámol az athéniak és lesbosiak csatájáról, amelyet a Kr. e. 7. századtól Athén kezén lévő Sigeion környékéért folytattak. Az athéni sereget Phrynón, az egykori olympiai *pankration*bajnok vezette. Pittakosszal vívott végzetes párvialát Kr. e. 607/606-ra kelteznek.¹² Ennek a háborúnak a csatáiban sok minden történt. Az egyik összecsapás alkalmával például maga Alkaios, a költő is megfutamodott, s fegyverei az athéniak kezére kerültek, akik Sigeionban Athéna szentélyében függesztették fel őket. Alkaios meg is írta az esetet az egyik költeményében, amelyet elküldött Mytilénébe, hogy barátjának, Melanipposznak tudtára adja sorsa szerencsétlen fordulatát – írja Hérodotos.¹³ Magát a töredéket Strabón idézi:

*Alkaios megmenekült, de fegyverei (armena) nem. Elhajított kakastollát (alektorin) az attikaiak felakasztották a Bagolyszemű szentélyében.*¹⁴

Figyelemre méltó, hogy Alkaios nem elégedett meg pajzsa elhajításával, hanem teljes fegyverzetétől megszabadult. Erről nemcsak az *armena* szó tanúskodik, hanem a kakastoll is, amely nyilván sisakját ékesítette, nem pedig a pajzsát.¹⁵ Liberman felveti, hogy a két sor nem véletlenül emlékeztet az *Ilias* gondolatmenetére:

*Fekszik Patroklos, s a mezítelen holtteteméért már harc dúl: fegyvereit sisakos Hektór maga hordja.*¹⁶

Ebben az esetben nem tagadhatunk meg Alkaiostól némi öniróniát. A költő ugyanakkor igen előkelő arisztokrata volt, akinek egész életét az arisztokrata családok közti viszály hátrózta meg. Számomra tökéletesen érthetetlen, hogyan feltelezhették róla valaha is, hogy versében szembeszállt volna saját társadalmi rétegének értékrendjével, és bármiféle megértést tanúsított volna a *démos* értékrendjére iránt.

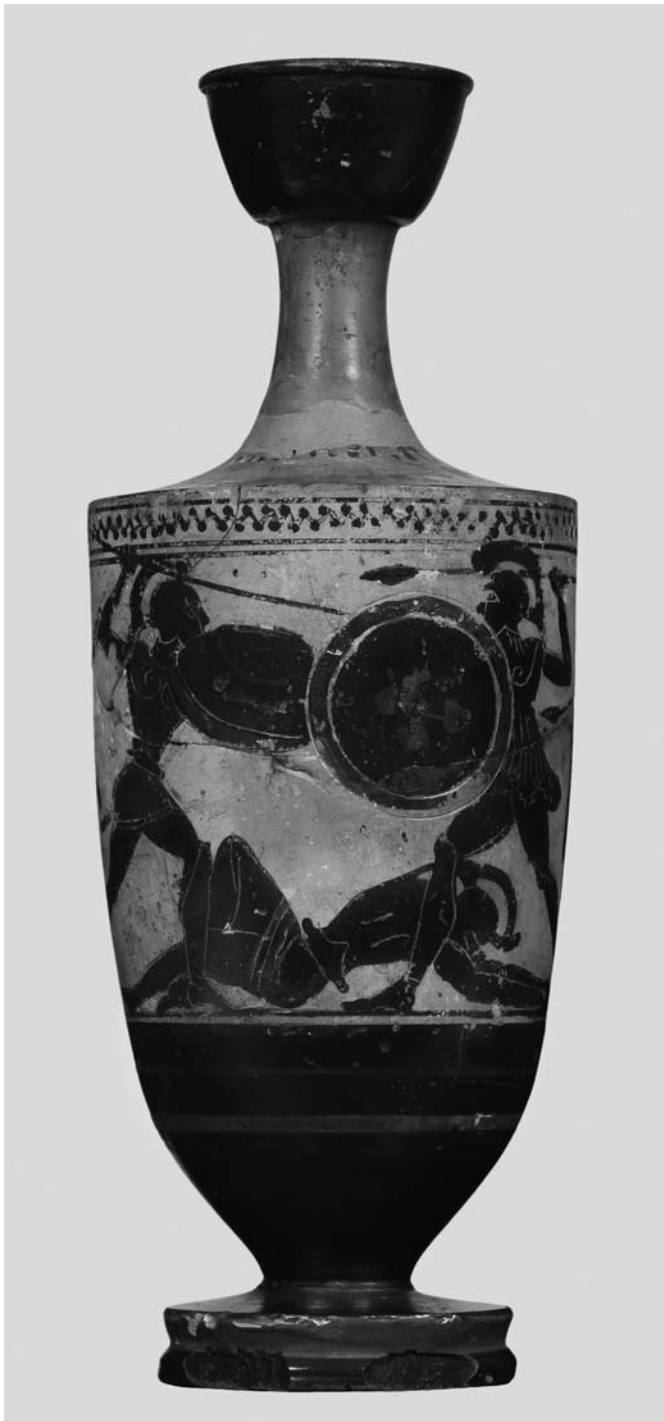
Pajzsomat eldobva

A háborútól viszolygó lírikus, Anakreón egysoros töredékét Atilius Fortunatus őrizte meg, de csak *metruma* miatt. A vers történelmi kontextusát nem említi.

*Pajzsomat eldobva (aspida rhipsas) a szépáradatú folyónál.*¹⁷

Csak gyaníthatjuk, hogy a dicstelen eset Kr. e. 541-ben vagy 495-ben esett meg, amikor a perzsák elfoglalták a költő szülő-

városát, Teóst. A teósiak ekkor a thrákiai Abdérába költöztek át. Anakreón a samosi Polykratés udvarában élt, majd a Kr. e. 514-ben meggyilkolt Hipparchos hívta az athéni tyrannos, Hippias (ur. Kr. e. 527–510) udvarába. Tény az, hogy bár Anakreón több töredéke tanúskodik a költő katonai tapasztalatairól,¹⁸ legemlékezetesebb versében kíméletlenül kritizálja a háborús hőstettekkel kérkedőket.¹⁹ Anakreónt a *démos* tagjaihoz bizonyosan nem kötötte semmiféle érzelmi kötelék. A felkapaszkodott, megtollasodott újjgazdag Artemónról brutális kegyetlenséggel rajzolt portrét.²⁰ Ennek alapján nehezen tételvezethetnénk fel, hogy pajzsáról szóló versében a *démos* értékrendje iránti rokonszenv szólalna meg.



Párvialat egy feketealakos lékythoson, Diosphos-festő, Kr. e. 490–481 (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Mátyus László felvétele)

Sok szép fegyvere hullt a futó danaóknak

Az arisztokrácia archaikus kori értékrendjét legjobban az *Ilias*ból és kisebb mértékben az *Odysseiá*ból ismerhetjük meg. Thomas Schwertfeger kiváló tanulmányában bizonyítja, hogy az eposzok arisztokratikus világában a harcból elmenekülni nem számított ugyan dicsőségnak, de különösebb szégyennek sem.²¹ Számos példát hoz arra, hogy a legnagyobb hősök, így pl. Odysseus is elmenekültek a csatából, őt még Diomédés is hiába próbálta meg visszatartani (*Ilias* XI. 93–98). Agamemnon pedig így fogalmazott (XIV. 80–81):

*Éjszaka évadján sem szégyen futni a véstől;
jobb, aki megmenekül futván, semhogy rabul essék.*

Az *Ilias* világának erkölcsfelfogásáról Nestor Tydeidés Diomédéshez intézett tanácsa tanúskodik legegyértelműbben (VIII. 139–144):

*Tydeidés, hajtsd már menekülni patás paripáid.
Vagy nem látod, hogy nem kísér Zeus diadalma?
Most a dicsőséget neki nyújtja a nagy Kronión Zeus,
eznap; s később majd ismét minékünk, ha akarja:
ember nincs, aki gátohatná Zeus akarátját,
bármilyen erős legyen is: mert sokkal több a hatalma.*

Schwertfeger ugyan megjegyzi, hogy a homérosi hősök többnyire fegyverükkel együtt menekültek el, hiszen hátukra akasztott pajzsuk védte őket a lövedékektől, de azokat az eseteket is felsorolja, amikor a hősök megszabadultak fegyverüktől (a pajzsot az eposzköltő – Lykaón példáját leszámítva – nem emeli ki külön). Ez utóbbi gesztus a megadásé (XXI. 50–52; XXII. 11–125; *Odysseia* XIV. 276–279). Igaz, az eposzok ismerik a *syn teuchesi* (fegyverrel együtt) menekülés kifejezést (*Ilias* XIII. 737–738; XVI. 367–368), ami azt jelenti, hogy nagyon is létezett a fegyverek eldobásának gyakorlata. Erre egyetlen példát találunk, de az magáért beszél (XVIII. 758–761):

*S mint seregélyeknek s csókáknak fellege rebben,
szörnyű visongással, mikoron meglátja az olyvet
szállani, mely a kicsiny madarak számára halált hoz:
Aineias és Hektor elől az acháj fiasarjak
szörnyű visongással szöktek, viadal-feledően.
Sok szép fegyvere (teuchea) hullt a futó danaóknak az árok
mellé és közepébe: s a harc még így se pihent el.*

Az arisztokrata – és itt még mindig Schwertfeger gondolatmenetét követem – önmagáért, saját dicsőségéért harcol. A tegnapi vagy a holnap dicsőséget pedig nem befolyásolja végzetesen, ha ma elmenekülök az erősebb elől, mivel ez Zeus akarata. Archilochos, Alkaios és Anakreón tehát semmi olyat nem ír, ami az arisztokraták értékrenddel ellentétes lenne, netán a *démos* világához közel állna. A változást a német szerző a hadviselés átalakulásában látja. A *polis* védelmét a polgárokból álló *hoplita phalanx* látja el. A *phalanx* zárt soraiban a pajzs nemcsak az egyes katonát védi, hanem az egész mellett, illetve mögötte álló sort. Ha valaki a *phalanx* arcvonalából inál el, vagy csak eldobja pajzsát, nemcsak magát veszélyezteti, hanem bajtársait is. Jól példázta ezt a spártai Démaratos tömör

válasza, amikor valaki megkérdezte tőle, miért csak a pajzs eldobóit (*tas aspidas apobalontas*) büntetik Spártában *atimiával* (a hivatalviselésből való kizárással), a sisak és a mellvért elhagyóit nem. Démaratos úgy felelt, hogy azért, mert az utóbbiak csak az egyén életét védik, míg a pajzs az egész csapatét.²²

Nem szégyellte pajzsának jelmondatát

Kétségtelen tény, hogy nemcsak Spártában, hanem Athénban is *atimia* fenyegette a *rhipsaspis*okat, vagyis a pajzseldobókat. Nem élhettek politikai jogaikkal, például a népgyűlésen nem szólalhattak fel, és nem tölthettek be tisztségeket. A legjobb példa erre Lysias 10. beszéde Theomnéstos ellen. Ez a férfiú Kr. e. 394-ben, a korinthosi ütközetben eldobta pajzsát. Amikor ennek ellenére szólásra emelkedett a népgyűlésen, Lysitheos feljelentette, mivel, *rhipsaspis*ként, ehhez nem lett volna joga. Lysitheos két tanút is állított vádjá igazolására, Theomnéstos mégis felmentették, sőt, ő eljárást indított a tanúk ellen hamis tanúzásért. Lysitheos elítélték, és megfosztották polgárjogától, holott rágalmazásért csak 500 drachma büntetésre számíthatott volna.²³ Mindebből azonban nem következett, hogy Theomnéstos valóban nem dobta el a pajzsát, csak az, hogy felmentették. A felmentés mögött gyakorlati megfontolás húzódnak. A korinthosi csatában a tíz athéni *phylé* csapatstestjei közül hat futott meg.²⁴ Theomnéstos tehát nem egyedül dobta el pajzsát. Az esküdtbírók tagjait *phylén*ként sorsolták. Az ötszáz fős bíróságból (ez volt a legkisebb testület, de az ügy súlyossága nem indokolt ennél nagyobb létszámút) legalább háromszázan (maguk, rokonaik vagy barátai) érintettek voltak a csúfos kudarcban. Amikor Theomnéstos felmentették, a többség saját gyávasága fölött hozott felmentő ítéletet.

Ezen a ponton szeretném megkérdőjelezni Schwertfeger végkövetkeztetéseit. Szerinte a három idézett költő álláspontja az arisztokratikus értékrendhez igazodott, de szembekerült a kialakuló *polis* ideológiájával, ezért bírálta az utókor verseiket, különösen Archilochosét. Ez eddig igaz is. Amikor viszont a pajzseldobókra váró büntetésekről ír, ugyanúgy saját koncepciójának esik áldozatul, mint azok, akik korábban Archilochosék verseit értelmezték félre. Kétségtelen tény, hogy a pajzseldobókat *atimia* fenyegette, de az is, hogy Theomnéstos végül nem ítélték el. És, bármilyen meglepő, egyetlen Schwertfeger által idézett esetben sem tudunk ilyen ítéletekről. Theomnéstosnak már az apja is pajzseldobó volt (Lysias 10, 28), de őt se büntette meg ezért senki. A legnevezetesebb, irodalmilag is megörökített pajzseldobó az athéni politikus, Kleónymos, Kleón hűséges társa volt. Ellene Aristophanés és Eupolis indított Kr. e. 424-ben valóságos hadjáratot.²⁵ Aristophanés a *Lovagok*ban még csak gyávasággal vádolta (1369 skk.), a *Felhők*ben (Kr. e. 423, 353. sor) viszont már *rhipsaspis*nak nevezi. Ebből arra következtethetünk, hogy a nevezetes pajzseldobásra Kr. e. 424-ben, Délionnál kerülhetett sor. A délion csatában az athéni hadsereg fejvesztett menekülésbe kezdett, aminek az lett az eredménye, hogy legalább ezer harcosukat elvesztették.²⁶ Aristophanés folytatta támadásait a *Darazsak*ban (Kr. e. 422), a *Békében* (Kr. e. 421) és a *Madarak*ban is (Kr. e. 414).²⁷ Kleónymos politikai karrierje a támadások hatására talán kissé megtört, de politikai jogait biztosan nem veszítette el, hiszen Kr. e. 415-ben elfogadtatta népgyűlési határozatát (*pséphisma*) a Hermész-szobrok megcsonkításának

ügyében.²⁸ Thomas Schwertfeger úgy gondolja, hogy Kleón tekintélye és befolyása védte meg Kleónymost attól, hogy gyávaságának politikai következményei legyenek. Csakhogy Kleón Kr. e. 422-ben meghalt, Kleónymos pedig még hét évvel később sem tűnt el a politika színpadáról! Feltehetőleg azért nem ítélték el pajzseldobásért, mert a menekülésben az egész athéni hadsereggel osztozott, vagyis azoknak kellett volna otthon ítéletet mondani fölötte, akik vele együtt futottak meg a thébaiak elől.

A legismertebb pajzseldobó politikus Démosthenés. Ő a chairóneiai csatából menekült el pajzsa hátrahagyásával. Erről Plutarchos éppúgy beszámol, mint a neve alatt fennmaradt életrajz a tíz athéni szónokról. *Démosthenés eddig a határig igen bátran viselkedett, csata közben viszont semmi dicső vagy szónoklataihoz méltó tettet nem mutatott föl, ugyanis menekülve hagyta el a csatasort, szégyenletesen megfutott, fegyvereit eldobálta, s mint Pytheas beszéli, nem szégyellte pajzsának jelmondatát, amelyet aranybetűkkel írt fel: Jó szerencsével! (agathéi tychéi)*²⁹

Miután Philippos elfoglalta Elateiát, Démosthenés együtt haladt a Chairóneia mellett csatába bocsátkozó harcosokkal, hadsorát azonban állítólag elhagyta, menekülni kezdett, s mikor eközben köpenye beleakadt egy csipkebokorba, hátrafordulva így kiáltott fel: „megadom magam!” – pedig pajzsán az a felirat volt, hogy „jó szerencsével”.³⁰ Aischinés számára ez jó lehetőséget jelentett, hogy támadást indítson Démosthenés ellen.³¹ Nem is azt kérte számon, hogy Solón törvénye értelmében mint gyávát és csapatát elhagyót miért nem büntették meg, hanem azt, hogy egy ilyen embert hogyan tüntethetnek ki arany koszorúval. Mondanom sem kell, hogy Chairóneianál Démosthenés nem egyedül menekült el, ezért Aischinés ugyanúgy hiába várta azt, hogy az athéni bíróság elítélje, mint ahogy ezt Kleónymos és Theonésztos esetében láttuk.

De talán Spártában más volt a helyzet. A katonaiállamban az anekdotikus hagyomány szerint a spártai anya elvárta hadjáratra induló fiától, hogy vagy pajzsával együtt térjen vissza, vagy, hősi halottként, arra fektetve hozzák haza.³² Ez a Spártakép azonban a pajzseldobók esetében talán kissé megtévesztő. A leghíresebb és Spártát leginkább sokkoló eset a Pylos melletti Sphaktéria szigetén Kr. e. 424-ben elfogott spártai hoplitáké volt.³³ Első ízben fordult elő, hogy spártai katonák megadták magukat, és még fegyvereiktől is megfosztották őket. Nem kis mennyiségéről van szó, hanem legalább 120 pajzsról (Thukydides IV. 38.). Ezek közül 99-et a Niké templom bástyájára erősítettek föl, a maradék 21-et pedig valószínűleg a Stoa Poikilében helyezték el. A Kr. e. 421-es Nikias-féle béke következtében az elfogott spártaiak visszatérhettek hazájukba. Sorsuk további alakulásáról Thukydides számol be: *S azokat a férfiakat, akik a szigeten fogságba kerültek és átadták fegyverüket, attól tartva, hogy ezek, félve a szeren-*



Térdelő harcos egy athéni vörösalakos kylix belsején, Kr. e. 500 körül (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Rázsó András felvétele)

csétlenségük miatt várható hátrányos bánásmódtól, ha nagyobb tisztséghez jutnak, igyekeznek megszerezni a hatalmat, noha közülük néhányan már ismét hivatalhoz jutottak, jogfosztottá nyilvánították, oly mértékben, hogy nem viselhettek állami tisztséget, s nem volt joguk semmit megvenni vagy eladni. Később azonban ezek ismét visszakapták jogaikat.³⁴ A magukat megadó, pajzsukat elvesztő spártaiak tömege az összes spártai polgár ekkori létszámához képest olyan jelentős volt, hogy az államnak, vagyis a polgárok közösségének, egyszerűen nem állt érdekében a szigorúbb fellépés és a tartós jogfosztás.

A későbbi években a spártaiak pajzseldobókhöz való viszonya még kevésbé volt szigorú. Amikor Epameinondas Kr. e. 369-ben Spártát szorongatta, lázadás ütötte fel a fejét a városban, és sokan (Plutarchos szerint *perioikosok* és besorozott *helóták*) átszöktek az ellenséghez.³⁵ Agésilaos a lázadókat kivégeztette, a szökevények hálójáról pedig összeszedette fegyvereiket (*ta hopla*), hogy az ott heverő, gazdátlan fegyverek alapján ne lehessen megtudni, hányan menekültek el. Polyainos is leírja a történetet, de az ő változata szerint a jeles hadvezér egyértelműen a pajzsokat (*aspis*) gyűjtette be.³⁶ A gazdátlan pajzsok elrejtésének tehát világosan az volt a célja, hogy a spártaiak elszántságát ne veszélyeztesse a szökevények kínosan nagy létszámának ismerete. A pajzseldobók üldözéséről, esetleg megbüntetéséről egyik forrásunk sem tud. Ez azért sem meglepő, mert, ugyancsak Plutarchos szerint, a csatákban gyáván viselkedő polgárok (a *tresasok*, vagyis rettegők) száma is egyre nőtt, és komoly politikai befolyással rendelkeztek. Ezért még attól is eltekintettek, hogy a törvény előtt megszegye-

nítsék őket. Az előírások szerint ugyanis nem viselhettek hivaltalt, foltozott köpenyt kellett viselniük, és fél oldalt nyírt szakállal járniuk. Ekkoriban azonban már olyan sokan voltak, hogy tartani lehetett esetleges lázadásuktól.³⁷

A pajzseldobás megítélésében Thébaiban sem volt más a helyzet. Epameinondas Kr. e. 362-ben éjszakai támadást indított Spárta városa ellen, mivel tudta, hogy a lakedaimóni sereg nincs odahaza. Agésilaos azonban a fiatalok, öregek, sőt asszonyok segítségével megállította, majd visszatért seregével elűzte a támadókat. A kaotikus küzdelem leírásakor Polyainos elbeszéli, hogy a megzavarodott és a sötétben pánikszzerűen menekülni kezdő thébaiak közül sokan elhajították pajzsukat (*apebalon polloi tas aspidas*): Epameinondas látta, mi történt, de nem akarta felelősségre vonni a pajzseldobókat (*rhipsaspidas*), ezért kihirdette, hogy „A nehézfegyveretű gyalogosok közül senki se hordja a pajzsát, hanem adja oda fegyverhordozóinak vagy más szolgálóinak, a katonák pedig csak lándzsájukkal és kardjukkal a kezükben kövessék a parancsnokot.” Így aztán titokban maradt, milyen sokan eldobták a fegyverzetüket (*ta hopla*), akik aztán sokkal lelkesebben engedelmessé váltak Epameinondasnak a további veszélyek során, meghálálva ezt a jótettet.³⁸ A hadjárat során Epameinondasnak fontosabb volt katonái lelkesedését visszaadni, fegyelmüket ez által növelni, mintsem a pajzseldobók szigorú megbüntetésével félelmet kelteni. A forrás alapján az is valószínű, hogy a pajzseldobók száma elért egy olyan kritikus tömeget, amelynek esetleges nélkülözése az ellenséges területen állomásozó hadseregben mindannyiuk életét veszélyeztette volna. Epameinondas tehát jobbnak látta, ha lemond a büntetésről.

Az athéni, spártai és thébai példákából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állam, ami nem más, mint a polispolgárok közössége, sohasem lépett fel a törvény szigorával a pajzseldobó polgárok ellen, ha azok tömege túl nagy volt. A bíróságok testületeiben ugyanazok a polgárok ültek ugyanis, akik a pajzseldobók mellett harcoltak, és adott esetben velük együtt menekültek el a csataterőről. Így nem lehetett azt várni tőlük, hogy saját maguk fölött is pálcát törjenek.

A pajzseldobás megítélésében, Thomas Schwertfegertől eltérően, legalább három szakaszt különböztethetünk meg: az arisztokratikus értékrendet, amely megengedi a pajzseldobást, a korai *polis* értékrendjét, amely tiltja és bünteti azt, végül pedig a klasszikus *polis*-ét, amely ugyan tiltja és büntetni rendeli, de messzemenőleg alkalmazkodik az adott politikai és katonai viszonyokhoz, így a büntetést vagy ki sem róják, vagy hamarosan visszavonják. Ezeknek a polgároknak Archilochos

verse nem jelenthetett különösebb újdonságot, legfeljebb azt vethették a szemére, mint Kritias tette, hogy versében ezzel a tettevel kissé hetykén büszkélkedik is.³⁹ Azt a szempontot sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az előbb említett második szakasz valójában talán soha nem is létezett, és a *polis* közössége által meghozott szigorú törvények érvényesítésében mindig is gyakorlati szempontok döntöttek.

Ha a pajzseldobás megítélésének gyakorlata tartósan olyan lehetett, ahogy fentebb láttuk, ez bizonyos mértékben maga után kellett vonja az elmélet módosulását is. Platón kései művében, a *Törvényekben* külön fejezetet szentel a fegyver- és pajzseldobás büntetésének.⁴⁰ Legelső célja az, hogy fogalmilag tisztázza, mi számít valójában pajzseldobásnak, és csak ezután nevezi meg a bűnösökre kimerhető büntetést. Nem tekinti annak a *vis maior* eseteit, akár a természet (pl. áradás), akár a túlerőben lévő ellenség testesíti meg azokat.⁴¹ Mert nem lehet egyformán pajzseldobónak nevezni azt is, akit megfelelő erőszak fosztott meg fegyvereitől, és azt is, aki önként dobta el őket, sőt a két eset merőben és teljesen különbözik egymástól. Így szóljon hát a törvény: ha valakit meglep az ellenség, és noha fegyver van kezében, nem fordul szembe vele és nem védekezik, hanem önként átengedi vagy eldobja, s inkább választja gyors futás árán a szégyenletes életet, mint a férfiasan magára vett szép és boldog halált, ilyen esetben joggal lehet a fegyvereldobás vádját emelni; azonban a bíró ne mulassza el megvizsgálni, vajon nem az előbb említett esetről van-e szó.⁴² A megfelelő büntetés Platón szerint az lenne, ha a gyávának bizonyuló férfi nővé változna. Minthogy azonban a földi hatóságok ilyesmit nem tudnak megvalósítani, azt javasolja, hogy az illető soha többé ne lehessen katona. Ha mégis besoroznák, meg kell büntetni a parancsnokait: Az pedig, akit gyávaságban marasztaltak el, azonkívül, hogy természetének megfelelően kizárják a férfias veszélyekből, bírságot is fizessen, mégpedig ezer drachmát, ha a legfelső osztály tagja; öt minát, ha a második, hármát, ha a harmadik, végül – akárcsak az előbb – egy minát, ha a negyedik osztályba tartozik.

A platóni ideális állam tehát már csak a katonai szolgálatból zárna ki az alapos kivizsgálás után gyávának bizonyult pajzseldobókat, és vagyonuknak megfelelő pénzbüntetéssel sújtaná őket. A *polis* változatlanul fenntartja magának a megtorlás jogát, de az semmiképpen sem járhat a közösség túlzott mértékű és tartós gyengítésével.⁴³ Vagyis éppen az a közösség él nagyon visszafogottan a pajzseldobók megbüntetésével, amelynek, az arisztokratikus értékrend megszüntével, a legszigorúbban kellene lesújtania gyávának bizonyult polgáira.

Jegyzetek

- 1 Az úttörő tanulmány: Zielinski, T., *Abiecta non bene parmula. Raccolta di scritti in onore di F. Ramorino*, Milano, 1927, 603–610. A kérdés alapos elemzését adja Freund, S., „Horaz, Archilochos und der Krieg. Überlegungen zum Einfluss des Archilochos in C. 2,7 (O saepe mecum)”: *RhM* 142 (1999) 308–320. A legfontosabb párhuzamok: menekülés a csatából a pajzs eldobása által, Mercurius/Hermés megmenti a költőt, találkozás egykori harcostársával, a költő és a barát beszédhelyzete. Freund természetesen Archilochos egy papiruszon fennmaradt töredékét is figyelembe veszi értelmezésében (95 fr. West Hermés említésével).
- 2 Horváth István Károly fordítása.

- 3 A „megtört szívvel” túlzott érzelmi töltés ad az eredeti *uk ethelón* (nem akarván) fordulatnak. Az „Essen a rozsdá belé” semmilyen formában nem szerepel az eredetiben, az pedig nem derül ki a fordításból, hogy a költő az új pajzsot meg akarja vásárolni (*ktésomai*).

4 Ailianos, *Varia historia* 10, 13.

5 *Moralia* 239B.

- 6 6, 3 Ext. 1. *Lacedaemonii libros Archilochi e civitate sua exportari iusserunt, quod eorum parum verucundam ac pudicam lectionem arbitrabantur: noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret quam ingeniis prodesset. itaque maximum poetam aut certe summo proximum, quia donum sibi*

- invisam obscenis maledictis laceraverat, carminum exsilio multarunt.*
- 7 Az egyes értelmezések felsorolásától eltekintek. Jó áttekintést ad Schwertfeger, T., „Der Schild des Archilochos”: *Chiron* 12 (1982) 253–280. Azt az interpretációt azonban megemlíteném, amit 1979. január 18-án hallottam E. G. Schmidt jeni szemináriumán. Szerinte a vagyonosodó *démos* hangja szólal meg a versben, amely szembeszáll az arisztokratikus *andreia*val. A vagyonosodás bizonyítéka, hogy a költő tud venni másik pajzsot. A pajzs nevetségessé tétele forradalmi tett volt, de csak látens forradalmi, vagyis a további következtetéseket a költő nem vonta le. Talán arra gondolhatott Schmidt professzor, hogy Archilochos nem robbantott ki arisztokrataellenes forradalmat. Vagyonosodásának mindenestre ellentmond az a tény, hogy éppen szegénysége miatt kellett Thasosra költöznie. Arról, hogy valóban a *démos* szempontjait jeleníti-e meg, lásd alább.
- 8 *Paideia* I., Berlin–Leipzig, 1934, 165. Az ilyen túlzott véleményekkel szemben határozottan fellép Treu, M., *Archilochos*, München, 1979, 192. Külön hangsúlyozza, hogy semmiféle humort nem lát a versben. A költőt származása különben is az arisztokráciához köti, vö. 157.
- 9 Treu 157, vö. P. Oxy. 2310 fr. 1. 13. sor.
- 10 A gyakran félreértett, félremagyarázott D 60-as nem az arisztokrácia elleni kirohanás, csak az öntelt *stratégosz*szal szemben értékeli nagyra a *smikros* közlegényt, mivel a csatában nagyobb haszna van, ha bátor.
- 11 Diogenés Laertios 1, 74.
- 12 Liberman, G., *Alcée Fragments*, Paris, 1999, XVI. Hérodotos az egész háborút tévedésből Peisistratos korára helyezi, amikor Alkaios már nem is élt.
- 13 Hérodotos V. 95. Muraközy Gyula fordítása.
- 14 Alkaios 32. fr. Bergk, 401B Liberman. Érdekes, hogy a töredék általam ismert mindkét magyar fordítása hibás. Ponor Thewrewk Emil ezt írja: „Él Alkaiosod, él, Ámde a fegyvere ott van Athénben a kékszemű Pallas Temploma szent falain.” Az athéniak a fegyvereket nem az athéni, hanem a sigeioni Athéné szentélyben ajánlották fel, amint ezt Hérodotos egyértelműen leírja (V. 95). A másik fordítás Földy József műve, mivel a töredék Strabónnál maradt fenn (C 600): „Alkaios megmenekült, nem fegyvereit, csak Kakast akasztottak Athéné szentélyében.” Az *armena d’u* természetesen azt jelenti, hogy míg a költő megmenekült, a fegyverei nem. Végezetül pedig az *alektorin* nem kakast, hanem valószínűleg kakastollat jelent. Alkaios tollbokrétáját (feltehetőleg sisakjával együtt) akasztották fel az athéniak a Bagolyszemű istennő szentélyében.
- 15 Az *alektorin* értelmezéséhez vö. *Etymologicum Magnum* A 792. A bizonytalan magyarázatok korrekciójához vö. Liberman 252.
- 16 Homéros, *Ilias* XVIII. 20–21. Devecseri Gábor fordítása. A továbbiakban minden Homéros-részletet Devecseri fordításában idézek.
- 17 Anakreón 28. töredék (381 Campbell), Devecseri Gábor fordítása.
- 18 Pl. 401 Campbell (Strabón C 661).
- 19 96. fr. Bergk, eleg. 2. Campbell.
- 20 Anakreón 54. fr. Bergk, 388 Campbell.
- 21 Schwertfeger, T., „Der Schild des Archilochos”, 254–261.
- 22 Plutarchos, *Moralia* 220A.
- 23 A per részleteiről és jogi háttéréről vö. Bolonyai Gábor magyarázatait, *Lysias beszédei*, Budapest, 2003, 193.; 200–208. A pajzseldobás törvényi definícióját különben nem a *rhipisai*, hanem az *apobelekenai* szóval fejezték ki, vö. Lysias 10, 9; 11, 5.
- 24 Xenophón, *Hellénika* 4, 2, 19.
- 25 Eupoliszhoz vö. Schwertfeger, T., „Der Schild des Archilochos”, 268.
- 26 Thukydidés IV. 96.
- 27 *Darazsak* 15 skk., 590 skk., 822 skk., *Béke* 670 skk., 1295 skk. Itt Aristophanés Kleónymos fiával énekelte el Archilochos pajzseldobó költeményének első két sorát! *Madarak* 290, 1274 skk.
- 28 Andokidés 1, 27.
- 29 Plutarchos, *Démostenés* 20, Máthé Elek fordítása.
- 30 *A tíz szónok életrajza* 8, 44–45. Böjthy Zsolt fordítása.
- 31 Aischinés 3, 175; 244; 253.
- 32 Plutarchos, *Moralia* 241F 16. A történetet számos ókori szerző átvette.
- 33 A Pylosnál zsákmányolt pajzsok könyökfogóját (*porpaxát*) Aristophanés szerint nem távolították el, és feltehetőleg a Niké templom bástyájára erősítették föl őket, vö. Lippman, M. – Scahill, D. – Schultz, P., „*Knights* 843–859, the Nike Temple Bastion, and Cleon’s Shields from Pylos”: *AJA* 110 (2006) 551–563. A Pylosnál zsákmányolt pajzsokat még a római császárkorban is gondosan őrizték (Pausanias 1, 15, 5.). Egy példányuk ma az Agora Museum-ban található (Inv. Nr. B 262). 1999-ben egy második pajzsot is találtak (Inv. Nr. B 1908), de azt a mai napig nem publikálták.
- 34 Thukydidés V. 34. Muraközy Gyula fordítása.
- 35 Plutarchos, *Agésilaos* 32, 12.
- 36 Polyainos, *Stratégémata* 2, 1, 15.
- 37 Plutarchos, *Agésilaos* 30, 3–5.
- 38 Polyainos, *Stratégémata* 2, 3, 10.
- 39 Sextus Empiricus is úgy ítéli meg *A pyrrhonizmus alapvonalaiban*, hogy Archilochos sorait dicsekvésnek érezzük (3, 23, 216).
- 40 Plátón, *Törvények* 944a skk., Kövendi Dénes fordítása: „Tehát minden más esetben is óvakodnunk kell attól, hogy vétsünk a jog és igazság ellen, de különösen akkor, ha harci fegyverek elvesztéséről van szó, nehogy valaki félreismerve az elvesztés kényszerű voltát, azt szégyenletesnek és gyalázatosnak tüntesse fel, s így egy ártatlan embert méltatlan büntetéssel sújtasson. Nem könnyű dolog ugyan e téren pontos határvonalat húzni, a törvényeknek azonban mégis meg kell próbálnia, hogy valahogyan elválassza őket egymástól.”
- 41 944b: „Továbbá mindazok, kik meredek lejtőről lezuhanva veszítették el fegyvereiket, vagy tengeren, vagy hegyi patakok táján, mikor egyszerre vízár borította el őket, és még számtalan ilyen esetet tudna az ember a kedélyek lecsillapítására elmondani, kedvezőbb színben tüntetve fel egy könnyen rosszra magyarázható szerencsétlenséget.” Hasonló esetről, egy tomboló szélvihar által elsodort pajzsokról számol be Xenophón, *Hellénika* 5, 4, 17–18. Mindez Kr. e. 378-ban történt.
- 42 944c–d.
- 43 Plátón Archilochos pajzsversével kapcsolatban nem foglal állást. A költő nevét mindössze kétszer említi, egyszer az *Ión*ban (365c). Ez utóbbi helyen a róka-hasonlatot idézi (81 D).